

UOT 82

S.S.Səməndərov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
seyfeddinsamandarov@mail.ru

<https://doi.org/10.30546/170899876.73.02.2025.021>

SƏMƏD MƏNSUR YARADICILIĞINDA İCTİMAİ MƏSƏLƏLƏR

Açar sözlər: *Səməd Mənsur, ədib, şair, publisist, ziyalı, satira*

Məqalədə XX əsr görkəmli Azərbaycan ziyalısı, şairi, ədib və publisisti Səməd Mənsurun həyat və yaradıcılığı, fikir və düşüncələri, irəli sürdüyü ideyalar nəzərdən keçirilir. Ədibin yaradıcılığı üç dövrə – çar imperiyası, müstəqillik dövrü və sovet dövrlərinə bölünür; dəyişməyən bir məsələnin olması xüsusi olaraq vurğulanır. Azərbaycan cəmiyyətinin ən aktual məsələlərinə toxunan Səməd Mənsur yaradıcılığının bütün mərhələlərində milli azadlıq, milli mənlilik, ana dili məsələləri hər zaman diqqət mərkəzində olan məsələlər idi.

C.C.Самандаров

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В ТВОРЧЕСТВЕ САМАДА МАНСУРА

Ключевые слова: *Самед Мансур, писатель, поэт, публицист, мыслитель, сатира*

В статье рассматриваются жизнь и творчество выдающегося Азербайджанского поэта, мыслителя и публициста XX века Самеда Мансура. Творчество автора разделено на три периода: период царской империи, период независимости и советский период; особо подчеркивается, что существует один неизменный вопрос. В его творчестве особое место занимали идеи национальной свободы, национальной идентичности и родного языка.

S.S.Samandarov

SOCIETAL PROBLEMS IN THE WORKS OF SAMAD MANSUR

Keywords: *Samed Mansur, writer, poet, publicist, thinker, satire.*

The article investigated the life and work of the famous Azerbaijan poet, thinker and publicist of the twentieth century Samed Mansur. The author's work is divided into three periods: the period of the Russian Empire, periods of independence and the Soviet period; it is emphasized that there is one constant

issue. In his work, the ideas of national freedom, national identity and native language occupied a special place.

Giriş

Səməd Mənsur lirik, şer, Pyes ("Maarif", "Cinayət", "Dərviş", "Rəzalət səbəblər", "Mükafat", "Aktyor" (faciə), felyeton və məqalələr müəllif kimi XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrində öz yeri olan ədiblərimizdənədir. Göründüyü kimi, Səməd Mənsurun yaradıcılığı özünün çoxşaxəliliyi ilə seçilir, lakin ədib ilk növbədə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şair kimi məşhurlaşmışdır. Səməd Mənsur poeziyasının ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri şairin dövrün iqtisadi, ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi cəhətdən aktuallıq qazanmış mühüm məsələlərinə müraciət edərək, milləti və cəmiyyəti düşündürən və narahat edən problemlərə biganə qalmaması, öz əsərlərində onlarla bağlı maraqlı fikirlər səsləndirməsi olmuşdur (2, s.14). İstiqlal, azadlıq arzuları ilə yaşayan şair həmvətənlərini insanpərvərliyə, savada, doğruluğa çağırırdı. Səməd Mənsur yaradıcılığa qəzəllə başlamışdır. Ədib əruz vəznində olan əsərlərin müəllifi kimi, klassik formalara və janrlara meyli ilə diqqəti cəlb edir.

Belə bir zəmində qeyd etmək lazımdır ki, təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan ədəbi fikrində Səməd Mənsurun adı Sabir məktəbinə mənsub "bir sıra tanınmış ədiblər"in içində xüsusi olaraq göstərilir (2, s.36).

Səməd Mənsur Azərbaycan ədəbiyyatı, xüsusilə poeziyası tarixində sözünə ən çox qadağa qoyulmuş söz ustası kimi tarixə düşmüşdür (2, s.13).

Eyni zamanda, Səməd Mənsur XX əsr Azərbaycan ictimai fikrində özünün realist mövqeyi ilə seçilən, dövrünün ən aktual məsələlərini gündəmə gətirən mütəfəkkirlərimizdənədir. Ədibin bütün yaradıcılığı istiqlal ideyasına həsr edilmişdir. O, "Şəfa", "Nicat", "Ədəbi yurd" cəmiyyətlərinin bütün işlərində fəal iştirak etmişdir. Deyilənlərlə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, ədibin yaradıcılığı "türklçülük", "turançılıq", islamçılıq" ideyaları üzərində köklənmişdir.

Səməd Mənsur, əlbəttə, öz istedadı çərçivəsində sovet dövründə Sabir satirasının ilk görkəmli nümayəndəsi sayıla bilər. «Sovet ədəbiyyatşünaslığı «tənqidi realizmi» bir şərtlə qəbul etmişdi ki, bu tənqid (və onun realizmi) sovetləşmədən əvvəlki illərlə yekunlaşmalı idi. Sovet dövrü ədəbiyyatında tənqidi realizm «sosialist realizmi», başqa sözlə, «tərifli realizm»lə əvəz edilmişdi.

Görkəmli şair, publisist Səməd Mənsur Hacı Əhməd oğlu Kazımov (Kazımozadə) 1879-cu ildə Bakıda anadan olmuşdur. Əlyazmalar İnstitutunun arxivində saxlanan «Azərbaycan ədəbiyyat cəmiyyəti»nin sorğu vərəqində Səməd Mənsur özü 1879-cu ildə anadan olduğunu yazmışdır. O, 10 yaşlarında ikən İçəri şəhərin Hamamçılar məscidində

Molla Səttar və Molla Ağababanın yanında ərəb əlifbasını, Quran surələrini öyrənməyə başlayır.

Səməd Mənsurun atası İranın Təngəbun şəhərindən qayıdıb gələrək nökrçilik etmək üçün balaca Səmədi də özü ilə aparır. Onlar iki il yarım burada qalırlar. 1891-ci ilin payızında Səmədin qabiliyyətini və yazı-pozuya marağını nəzərə alaraq, onu rus-müsəlman məktəbinə qoyurlar. Həmin məktəbdə bu zaman Həbib bəy Mahmudbəyov, Soltan Məcid Qənzadə kimi görkəmli maarifçilər dərs deyirdilər.

Səməd Mənsur rus-müsəlman məktəbində təhsil almış, həmçinin rus, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilirdi.

Səməd Mənsurun dünyagörüşünün formalaşması və yetişməsində həmin ziyalıların rolu xüsusi ilə qiymətləndirilir. Həbib bəy Mahmudbəyovun himayəsində olan rus-müsəlman məktəbində fars dili də keçilirdi. Səməd Mənsur eyni zamanda rus dilini də öyrənməyə səy göstərirdi.

Daha sonra 1910-cu ildə fəaliyyətə başlayan «Səfa» maarif cəmiyyətini yaradanlardan biri də Səməd Mənsur olmuş, mətbuat orqanlarında “Mənsur”, “Səməd Mənsur” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Mənsur 1907-ci ildə Bakıda təsis edilən “Səfa” cəmiyyətinin yaradıcısı hesab olunur. “Səfa” cəmiyyəti 1918-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir (9).

Ədəbi fikirdə xüsusi olaraq qeyd edilir ki, Əliabbas Müznib Səməd Mənsurun hələ sağlığında şeirlərini toplamışdı və bu fakt ilə Abbas Səhhət dostu Sabirin ölümündən sonra onun əsərlərini «Hophopnamə»də toplaması faktı ilə təmənnasızlıq nümunəsi kimi eyniləşdirilir.

Belə bir zəmində qeyd edilməsi yerinə düşərdi ki, Səməd Mənsurun ilk satirik şeirləri 1912-ci ildən dərc edilməyə başlamışdır. Ədibin satirik şeirləri ardıcıl olaraq “Tuti” (1915-1917), “Şeypur” (1918-1919) və “Molla Nəsrəddin” (1926) jurnallarında çap edilmişdir (7, s. 20).

Ədəbiyyatlarda görkəmli şair-publisistin yaradıcılığını bir neçə mərhələyə bölürlər. Yaradıcılığının birinci mərhələsi 1918-ci ilə qədər olan bir dövrə təsadüf edir. Səməd Mənsur həmin dövrdə – yaradıcılığının birinci dövründə, yəni 1918-ci ilin əvvəlinə qədər olan illərdə klassik şeirlərlə yanaşı, satirik əsərlər yazaraq, ictimai bəlaları tənqid etmişdir. Şair-publisistin yaradıcılığının ikinci dövrü 1918-1919-cu illəri əhatə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, 1918-1919-cu illər Səməd Mənsurun yaradıcılığının məhsuldar illəri kimi də yadda qalmışdır. Həmin illərdə O, «Şeypur» satirik jurnalının nəşiri olmuş, həmçinin «Hümmət» firqəsinin orqanı olan «Azərbaycan füqərası» qəzetinin çıxmasına da xeyli köməklik göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, «Turan» mətbəəsində çap olunan həftəlik «Şeypur» məzhəkə jurnalı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti

illərində nəşr olunmuşdur. Sözügedən jurnalın yaranması və fəaliyyətində “Molla Nəsrəddin” jurnalının rolu xüsusi ilə qeyd olunur. Səməd Mənsur «Şeypur» jurnalında nəşirlik edərkən məqalələr də dərc etdirir, redaktə məsələləri ilə də məşğul olurdu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Məhəmmədli Sidqinin baş redaktoru olduğu “Şeypur” satirik jurnalının baş nəşiri Səməd Mənsur olmuşdur. 1918-1919-cu illərdə buraxılan jurnalın 14 nömrəsi çap olunmuşdur. Jurnalın ilk nömrəsi 5 oktyabr 1918-ci ildə, sonuncu nömrəsi isə 1919-cu il yanvarın 18-də işıq üzü görmüşdür (12). Juranlda bir çox şairlərlə yanaşı, Səməd Mənsurun da şerləri dərc olunmuşdur (3, s.23).

Səməd Mənsur yaradıcılığının bu dövründə “Naz et”, “Sən mənim olsan”, “Həpsi rəngdir” və digər əsərlərini yazmışdır. Ona daha çox şöhrət qazandıran “Həpsi rəngdir” müxəmməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Mənsurun «Həpsi rəngdir», «Mənə naz et» və «Sizdə də var, bizdə də var» şerləri Azərbaycan poeziyası tarixinin «Qızıl fond»una düşən əsərlər hesab edilir.

Belə bir zəmində xüsusi olaraq qeyd edilməsində yarar vardır ki, “Həpsi rəngdir” bütünlükdə fəlsəfi mühakimələrdən ibarətdir. Şair yazırdı:

*Tapmadım aləmdə bir həmdəm ki, olsun biriya,
Görmədim heç kəsdə bir niyyət qərəzdən maada,
Küllən əbnayi-bəşər öz nəfsinə olmuş fəda...
Nəfsi uğrunda görürsə hər bəla, hər macəra,
“Məslək”ə isnad edər, məslək, dəyanət rəngdir* (7, s.34).

Şairin yaradıcılığının üçüncü – sonuncu dövrü 1920-1926-cı illəri əhatə edir. Ədib bu dövrdə daha çox pyeslər (“Maarif”, “Cinayət”, “Dərviş” və digər əsərləri) yazmağa üstünlük vermişdir (10).

Səməd Mənsur sovetlər dönməsində rastlaşdığı nöqsanlara, neqativ faktlara qarşı seyrçi qalmayaraq üzləşdiyi haqsızlıqlara, zülmə, cəhalətə, avamlığa, şüarçılığa, yalana, kosmopolitizmə qarşı kəskin münasibətini bildirmişdir. Onun “Cavan həkimlərimizə”, “Ya şeyx”, “Bulvar qəhrəmanları”, “Bakılı”, “Vahid Rusiya”ya ithaf” kimi şeirləri, “Ziyalılarımız” adlı silsilə felyetonları məhz bu qəbildən hesab edilə bilər (11).

1926-cı ildə yazdığı “Yəs və təhəssür” şeirində S.Mənsurun sovet quruluşundan narazılığı incə və gizli istehza pərdəsinə bürünmüşdür. Şeir Sovet quruluşunu ideal bir hakimiyyət forması kimi təqdim edənlərə ünvanlanır, zamanındakı naqislikləri “bizdə də var, sizdə də var” təkrarlanan rədif-ışarənin köməyiylə müqayisə fonunda bildirir (4, s. 15).

Qeyd edildiyi kimi, Səməd Mənsur “Şəfa” cəmiyyətinin fəal təmsilçilərindən idi. Pyeslər yazan Səməd Mənsur eyni zamanda buradakı təşkil olunan tamaşalarda aktyorluq da edirdi. Onun “Maarif”, “Cinayət”,

”Dərviş”, “Rəzalət səbəbləri”, “Mükafat”, ”Aktyor”, ”Dövlətin təhsili və təsiri” pyesləri dəfələrlə tamaşaya qoyulmuş, müvəqqəti uğur qazansa da, sonralar unudulmuşdur.

“Maarif” pyesi S.Mənsurun yaşadığı dövrün mənzərəsini, yenilik və müasirliklə köhnəlmiş düşüncənin rəqabətini göstərir.

Səməd Mənsurun 1923-cü ildə çap olunmuş “Dövlətin təhsili və təsiri” adlı 3 pərdəli faciəsi kompozisiyasında varın, dövlətin fəsadları, insan xarakterinə təsiri haqqında ibrətamiz nümunələr təqdim edir.

Bir məclis, üç şəkildən ibarət olan “Cinayət” pyesi kənd mühitində yaşanan uğursuz sevgi macərası haqqındadır.

Səməd Mansur 1927-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Göründüyü kimi, Səməd Mənsur XX əsrin son on illiyinə qədər ancaq «Həpsi rəngidir» şeirinin müəllifi kimi tanındısa da, yüzə qədər lirik və satirik şeirlər, eyni zamanda pyeslər müəllifi olmuşdur. Ancaq Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində Səməd Mənsurun müxtəlif tərtibatlarda şeir kitabları çapdan çıxmışdır. Səməd Mənsurun şeirlərindən ibarət ilk kitabça Anarın təşəbbüsü və “Ön sözü” ilə 1993-cü ildə nəşr edilmişdir.

Müvafiq olaraq Səməd Mənsurun əsərlərində səslənən fikirlərdəki bəzi məqamlara xüsusi diqqət yetirilməsi məqsəduyğun olardı.

Səməd Mənsur əsərlərində səslənən fikirlər

Səməd Mənsur yaradıcılığa hələ uşaq ikən başlamış, “Mənsur” təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır və artıq on beş yaşında ikən şair kimi tanınmağa başlamışdır (6, s.55).

Səməd Mənsur əsərlərində səslənən əsas fikirlərdən biri, millətin maariflənməsinə çağırış üzərində köklənmişdir.

Millətin inkişafını təhsil almaqda, savadlanmaqda, dərslər oxumaqda görən sənətkar bir çox əsərlərində milləti savad almağa, elm və maarifə yönlənməyə çağırırdı (3, s.19).

Şair yazırdı:

Dərs oxuyub alim olan görməz dünyada zillət,
Cahil olub dərsləri atan görər eldən məzəmmət.
Dərsə çalış, huşilə bax, olsun zərri qəflətimiz.
Başqaları elm oxuyub oldu dünyada sərvər,
Bizlər isə cəhlə uyub, məhv etdik şani yeksər.
Haydi gedək, dərs oxuyaq, xoşbəxt olsun millətimiz.
Ay atalar, bir ayılın, bu günlərdə yatmamalı,
Bizlər üçün gün qayıruz, elmə cəhlə satmamalı.
Bax gününə, yaxşı düşün, gör varmıdır qeyrətimiz.

Şair millətin oyanmasında, elmə və maarifə yiyələnməsində «xadimi-elmü məarif»lərin, «əhli-qeyrət»lərin rolunu xüsusi qiymətləndirərək, yazırdı (2, s.54).

*Ey olan xadimi-elmü məarif
Ey olan xadimi-elmü məarif
Etmə diriğ, hər qədər olsa məsarif
Etmə diriğ, hər qədər olsa məsarif
Xeyir iş görən edər xeyrə təsadüf,
Haqq da razı olar əhli-qeyrətdən.*

Eyni zamanda millətin yanlış düşüncələrə sövq edilməsinin yolverilməməzliyi haqqında Səməd Mənsur yazırdı:

*Zəhmət çəkib danışdın qırx gün yalanı, molla!
İndi bir az dincəl, qalsın qalanı, molla!*

Yaxud

*Pul-mul da cəm qıldın indi istirahət,
Qorxma mühariədən qurtarmaz ol səxavət,
Verməzlər əhli –fəqrə bir parça nanı, molla!
Çünki fəqir danışmaz yalanı... (8, s.45).*

Daha sonra şairin “Şöyüşün” şerindəki səsləndirdiyi fikirlərə diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi. Səməd Mənsurun “Şöyüşün” şerindəki səslənən fikirlərini bir növ şairin dövründə yaşamış müasirlərinə, qələm əhlinə bir müraciət kimi başa düşmək olar. Şair dərin bir istehza hissi ilə yazırdı:

*Söyüşün , ey nəcibər söyüşün,
“Fəxri-millət” ”ədiblər” söyüşün!
Söyüşün, görsənə sücaətiniz,
Söyüşün vazeh ola qeyrətiniz,
Söyüşün kəsf ola nəcabətiniz,
Söyüşün artıq ola hörmətiniz (8, s.59).*

Səməd Mənsurun “Atanın oğul ilə davası” şerində diqqəti cəlb edən məqamlar vardır. Ədib öz şerində acı bir istehza ilə yazırdı:

*“Qars kimdi, müsəlman nədi? Pul, pul mənə candır,
İnsafü təəsüb nədir, Boş sözdü yalandır (8, s.50-51).*

Daha sonra qeyd etmək lazımdır ki, Səməd Mənsur “İnşallah” şerində də sosial təbəqələrin meyil və düşüncələrini satirik bir qələmlə dilə alaraq yazırdı:

*Millətin xoş günü axır gələr inşallah,
Bizdə bir gün axır olaraq bəxtəvər inşallah* (8, s.81).

Şair satirik qələmlə demək olar ki, bütün təbəqələrin dili ilə onların həyat tərzlərini, güzəran və yaxşı dolanışığa olan meyillərini qələmə alır.

Səməd Mənsur insan həyatında bütün bələlərin kökünü sərvətdə axtarırdı və yazırdı “*Sərvət nədir? insanlara düşməni qəddar!*” (8, s.32). Belə bir yanaşma Səməd Mənsuru ilk baxışdan dövrə uyğun baxışlar sahibi kimi, proletar şairi kimi göstərə bilər. Lakin ədib məsələlərə daha dərinlən nüfuz etməyə çalışırdı. Məlumdur ki, sovet mətbuat orqanlarında sosialist həyat tərzini ideallaşdırılaraq, bütün sahələr üzrə əldə edilən müvəffəqiyyətlər gecə-gündüz tərənnüm edilirdi. Bunun əksinə olaraq, Səməd Mənsur yazırdı:

*Bigünah kəsləri məhrumi-səadət eyləyən,
Qəlsiz əhli cəfa bizdə də var, sizdə də var* (8, s.41).

Yaxud:

*Mərifət qanmayan ərbabi-rəyasət tək-tək,
Qan udan əhli ziya bizdə də var, sizdə də var.
Başqasının zəhmətini dostuna təqdim eləyən,
Şanlıərbabi-səxa bizdə də var, sizdə də var.*

Ədib inqilabdan əvvəlki rejimlə sovet rejiminə müqayisə edərək yazırdı.

*Gərçi bizlər elədik qibleyi-ələm tərkin,
Təzədən xan, bəy, ağa sizdə də var, bizdə də var.
Müstəbidlik başərin mayeyi-zatında imiş,
Qan içən Sümrü-dağa sizdə də var, bizdə də var.
Derlər: «Ərzi-başə axır olacaqdır cənnət»,
Böylə bir zənni-xəta sizdə də var, bizdə də var* (8, s.53).

“İki aşığın deyişməsi” şerində də sovet dövrünün fəlakətləri və nöqsanları qələmə alınmışdır. Ədib yazırdı:

*O,ÇEAKA-dır, surətləri soldurur,
O, rüsvətdir, cibişdanı doldurur,
Təriflərdir, toyuqları güldürür,*

Söz soran aşığa Allah yar olsun.

Ədib sual-cavab formasında verilmiş iki aşığın deyişməsində yazırdı:

*O kəndlidir qəm ağlayır qəmindən,
İspalkomdur, heş düşmüyür dəmindən,
O, çağındır ayrılıb həmdəmindən,
Söz soran aşığa Allah yar olsun (8, s.86).*

Səməd Mənsur sovet rejiminin nöqsanlarını açıq-aşkar, qabarıq şəkildə “O nədir?” şerində də qələmə alınmışdır. Sadəcə olaraq mövcud rejimin nöqsanlarının əyani şəkildə təsvirini görmək üçün şeirdən müəyyən hissələrə əlavə şərhlər verilmədən nəzər yetirilməsi kifayət edir.

Şair yazırdı:

*Kənd yoludur, mümkün ikən yapılmaz,
“Qoynyak”dır iynə satar, sap olmaz,
“Baksayuz”dur, istədiyin tapılmaz,
“Azsoyuz”dur, arşını var, bezi yox.*

*Kulublardır, ayda qırx gün bağlanır,
Qulluqçusu bir həftədə yağlanır,
“Kommunxozdur”, qapısında ağlanır,
Kənd bangidir, yoxdan başqa sözü yox
“Aztesu”dur dəftəri çox işi az,
“Narkomsabez, sabah gəlir qurtarmaz,
“Narkompros” cavab verməz min yaz.
Kooperativdir, qışda getsən buzu yox (8, s.90).*

Səməd Mənsurun 1926-cı ildə yazdığı “Yəs və təhəssür” şeirində də sovet quruluşundan narazılıq incə və gizli istehza ilə təqdim etmişdir (5, s.293).

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Sovet dövrünün ilk illərində qələmə alınan “Bacıoğlunun dayıya ərizəsi” və “Dayının bacıoğluna cavabı” mükəllimə-şeyrləri Azərbaycanla Rusiyanın arasında gedən satirik “söhbət” kimi təqdim oluna bilər (5, s.296).

Nəticə

Səməd Mənsur yaradıcılığında XX əsr Azərbaycan cəmiyyətinin ən aktual məsələləri dərin və düşündürücü yanaşma üslubu ilə müzakirə obyektinə çevrilmişdir. 15 yaşından şeir yazmağa başlayan Səməd Mənsur

yaradıcılığını ədəbiyyatlarda üç mərhələyə bölürlər. Birinci mərhələnin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bərqərar olmasına qədər olan illəri, ikinci mərhələnin 1918-1919-cu illəri, yəni ədibin yaradıcılığının ən məhsuldar illəri və üçüncü mərhələnin sovet rejimi illərini əhatə etdiyi bildirilir. Səməd Mənsur yaradıcılığının bütün mərhələlərində milli azadlıq, milli mənlük, ana dili məsələləri onun əsərlərinin ana xəttini təşkil edir. Ədib dərc etdirdiyi “Ziyalılarımız” sərlövhəli silsilə felyetonlarında “ziyalıları” “ruslaşdırma” siyasətindən uzaq olmağa, Azərbaycan dilini və məfkurəsini sədaqətlə, şərəflə qorumağa çağırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Anar. Səməd Mənsurun qayıdışı / 525-ci qəz., Bakı, 2017, 11 mart, s.11-13
2. Cəfərov N. Səməd Mənsurun poeziyası. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 80 s.
3. Əhmədova S. Səməd Mənsur // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası, 2021, c.69, №1, s.18-28
4. Əsgərova Y. Səməd Mənsurun yaradıcılıq yolu: filol. üzrə fəls. dokt. ... diss. avtoref. Bakı, 2016, 23 s.
5. Əsgərova Y. Mənsur yaradıcılığında // Filologiya məsələləri, 2016, №1, s.293-297
6. Hədiyeva S. Səməd Mənsurun qəzəlləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Elmi əsərlər, 2018, №1(6), s.55-60
7. Səməd Mənsur: biblioqrafiya / Tərt. ed.: M.İbrahimova, elmi red. K.Tahirov; red. G.Səfəraliyeva. Bakı, 2019, 160 s.
8. Səməd Mənsur. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 248 s.
9. <https://medeniyyet.az/page/news/18999/Semed-Mensur:-dunenden-bugune-.html?lang=ru>
10. <https://portal.azertag.az/az/node/22568>
11. <https://www.anl.az/down/meqale/525/2016/yanvar/471640.htm>
12. <https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/31735-memmedeli-sidqinin-seypur-jurnali-ve-ya-ekincinin-varisleri>

Redaksiyaya daxil olub 13.05.2025